

การศัลยกรรมความงามในมิติพุทธ*

The Cosmetic Surgery in a Buddhist Perspective

กชพร ศิริบุต, พระครูสุริย์คัมภีรญาณ และพระมหาสำรอง สกนฺญโต
Kochaporn Siriboot, Phrakhru Sudhikhambhirayan and Phramaha Samrong Sakitto
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: boontasiri89@gmail.com

บทคัดย่อ

ความงามของมนุษย์เกิดจากความสมบูรณ์แบบของเซลล์และสารอาหาร รวมทั้งสภาพแวดล้อมทางอาณานิคมที่เข้าไปบำรุงองค์ประกอบภายในเซลล์ ไม่ให้เสียสมดุลความงามของมนุษย์ที่เกิดจากการศัลยกรรมเป็นการเปลี่ยนที่ผิวกาย การศัลยกรรมความงามแม้จะเกิดจากปัจจัยใดก็ตามมักจะมีการเปลี่ยนแปลงให้ต้องกลับทำศัลยกรรมซ้ำอยู่ตลอด และความงามของคนแต่ละภูมิภาคในโลกมีมาตรฐานที่ต่างกัน คนที่ทำศัลยกรรมความงามเพราะคิดว่าความงามเป็นสิ่งที่มั่นคง เพราะความเข้าใจผิด จึงมีการทำซ้ำเพื่อรักษาสภาพเดิม

วิเคราะห์การศัลยกรรมความงามในมุมมองมิติพุทธมองว่า ความงามภายนอกและความงามภายในมีสามระดับ งามเบื้องต้นด้วยการเป็นผู้มีศีล งามในท่ามกลางคือ มีสมาธิตั้งมั่น และงามในที่สุดคือ พระนิพพาน การเจริญกายนุสสนาสติปัฏฐานเป็นการเรียนรู้เพื่อทำความเข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงเป็นแนวทางเบื้องต้นในการกระทำเพื่อพ้นจากทุกข์ ไม่ยึดติดกับความงามความไม่งาม มีภาวะจิตที่เป็นกลาง เป็นเหมือนการเรียนรู้ที่จะศัลยกรรมความงามในจิตใจให้พบความสุขอย่างยั่งยืนไม่เกิดภาวะเสี่ยงเหมือนการทำศัลยกรรมความงามในปัจจุบัน เพราะเมื่อถึงที่สุดแล้วการศัลยกรรมความงามก็จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไม่สามารถฝืนธรรมชาติแท้จริงของโลกได้

คำสำคัญ: ศัลยกรรม; ความงาม; มิติพุทธ

Abstract

Nevertheless in the field of cosmetic science. beauty or the perfect appearance of a man was depend cell and good nutriment including good environment and emotion. Therefore the perfect appearance could be possible through the works of cosmetic surgery. But. it was somewhat various parts to be completed; in other word. in order to be smart and beauty.

However. perfect appearance In a Buddhist perspective was divided into external and inner. and it had 3 levels: basic level refer to those who being in morality; middle level was lived with mindfulness; and high level was liberation (Nibbana). The cultivation of contemplation on the body (Kayanusatipatthana) was in fact the process of learning the reality of the universe. It was the path leading to the end of suffering; not being attached to anything either beauty or ugly. to realize the sustainable happiness. Moreover. the Buddhist principles of perfect appearance were free and had no risk of harmful and psychological disorders.

Keywords: surgery; cosmetic; Buddhist perspective

1. บทนำ

โลกยุคใหม่ความงามสามารถกำหนดได้ตามใจปรารถนาของผู้คนที่กำลังทรัพย์และพอใจด้วยวิธีการศัลยกรรม โดยมีเหตุปัจจัยหลายประการที่นำไปสู่การทำศัลยกรรม เนื่องจากในปัจจุบันมีคลินิกศัลยกรรมความงามเกิดขึ้นมากมาย มีการโฆษณาทุ่มทุนจ้างดารามาเป็นพรีเซ็นเตอร์ แข่งขันกันลดราคา จัดโปรโมชั่น ไม่ว่าจะในสื่อหนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ วิทยุหรือในนิตยสาร จากจุดนี้แสดงให้เห็นว่าการทำศัลยกรรมความงามกำลังเป็นที่นิยมยอมรับในสังคมไทย โดยมุ่งเน้นแต่การพัฒนาความงามภายนอก ทำศัลยกรรมความงามเป็นการส่งเสริมให้คนยึดติดอยู่ แต่รูป หลงมัวเมาอยู่กับ

สิ่งที่ไม่เที่ยง เพราะความงามที่ได้รับจากการทำศัลยกรรมความงามไม่สามารถคงทนอยู่ได้ตลอดไป ย่อมเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา แตกต่างจากการพัฒนาความงามภายในหรือจิตใจ ปฏิบัติตนตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งความงามนี้จะอยู่คงทนและยั่งยืน การทำศัลยกรรมความงามคนที่ต้องการจะทำว่า ถ้าจะทำก็ต้องยอมรับความเสี่ยงให้ได้ ไม่ว่าจะจะเป็นความเสี่ยงจากการแพ้ยา สารเคมี เสี่ยงกับผลที่ออกมาไม่เป็นไปตามความต้องการ และต้องยอมรับให้ได้ว่า สิ่งที่คุณทำออกมาแล้วนั้นมันจะไม่คงอยู่ในสภาพนั้นตลอดไป ย่อมเสื่อมสภาพไปตามกาลเวลาความงามภายในจิตใจ อดทน สงบเสงี่ยม เรียบร้อย คนที่หน้าตาดี

ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นคนดีหรือนิสัยดี เราควรมองลึกเข้าไปถึงจิตใจอุปนิสัยไม่ควรตัดสินใครแต่เพียงภายนอก นอกจากนี้ควรมีศีลเพราะศีลจะเป็นเครื่องมือประดับประดา ให้เป็นคนดี ไม่ประพฤติชั่ว ความดีจะทำให้เราอยู่ในสังคมนี้ได้โดยไม่ต้องเสียเงินหรือเจ็บตัวกับการทำศีลกรรมความงาม อาจต้องใช้เวลากว่าคนในสังคมจะเห็นถึงความดี แต่เมื่อได้เห็นความดีนี้แล้วความดีจะติดตัวเราไปตลอด และจะเป็นผลดีกับตัวเราเองในระยะยาว (จงจิต พานิชกุล, 2557, หน้า 56)

2. ความหมายและประเภทของการศัลยกรรมความงาม

ความหมายของความงาม ความงามในราชบัณฑิตยสภาได้บัญญัตินิยามของความงามไว้กว้างๆ ว่า ความงาม คือ “ลักษณะที่เห็นแล้วชวนชื่นชมยินดี และพึงพอใจเป็นคำวิเศษขยา ความหมายของคำ เช่น มารยาทงาม รูปร่าง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 35) ความงามเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขใจเมื่อสัมผัสผ่านทางอายตนะโดยรวม เป็นสิ่งที่น่าทะนุถนอมให้มีความคงทนยาวนานของผู้ที่หลงใหลสัมผัส แต่กับผู้ที่ไม่เข้าใจ จะเห็นเป็นธรรมดา สิ่งที่ได้เห็นจึงเป็นเพียงภาพฉาบฉวยที่ฉายฉาบให้เห็นเพียงชั่วคราวหาได้เป็นความสวยงามที่แท้จริงไม่แม้คนนั้นจะสวยโดยธรรมชาติ ที่งดงามยิ่งกว่าการปรุงแต่งก็หาใช่ความสวยงามคงทนไม่ ความงามที่แท้จริงของมนุษย์คือ จิตใจอันดีงามต่างหากเป็นสิ่งที่อยู่ภายในสัมผัสได้ด้วยจิตวิญญาณ มิใช่เพียงการดูจากภายนอกกาลเวลาเป็นเครื่องบอกเราให้รับรู้ถึง

สัจธรรมของคุณงามความดีในตัวบุคคล จึงกล่าวได้ว่า ความงามของจิตใจคือ ความงามของมนุษย์ และความงามของมนุษย์คือ ความงามของจิตใจนั่นเอง

การศัลยกรรมความงาม ศัลยกรรมตกแต่งเป็นศาสตร์การดูแลรักษาผู้ป่วยที่ค่อนข้างกว้างขวางมาก รวมทั้งการแก้ไขความพิการแต่กำเนิด เช่น ปากแหว่ง เพดานโหว่ เกิดมา มีใบหน้าผิดปกติ ศัลยกรรมทางมือในผู้ป่วยอุบัติเหตุ ความพิการปกติทางมือแต่กำเนิด การดูแลรักษาผู้ป่วยที่ถูกไฟไหม้ น้ำร้อนลวก การดูแลรักษาผู้ป่วยที่เป็นมะเร็งที่คอ ปาก ผิวหนัง ผู้ป่วยที่ประสบอุบัติเหตุ มีบาดแผลที่หน้าและกระดูกหน้า กรามหัก ทางด้านจุลศัลยกรรมการผ่าตัดด้วยกล้องจุลทรรศน์ เช่น การต่อนิ้วมือ รวมทั้งการย้ายเนื้อเยื่อจากที่หนึ่งไปปิดอวัยวะอื่นที่เนื้อขาดหายไป โดยการต่อเส้นเลือดและเส้นประสาทและสาขาสุดท่ายเป็นศัลยกรรมเสริมสวย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานของศัลยแพทย์ตกแต่งและเสริมสร้าง

การทำศัลยกรรมเสริมสวยให้ได้ผลดีและมีการพัฒนาวิธีการผ่าตัดใหม่ๆ ได้ แพทย์ควรจะได้รับการศึกษาอบรมในด้านศัลยกรรมตกแต่งและเสริมสร้างให้ครบทุกสาขาวิชาที่แพทยสภากำหนด และได้รับวุฒิบัตร หรืออนุมัติบัตร รับรอง ความรู้ความชำนาญในการประกอบวิชาชีพเวชกรรมสาขา ศัลยศาสตร์ตกแต่ง โดยสรุปศัลยกรรมตกแต่งแบ่งเป็นได้ 7 สาขาวิชา ได้แก่ 1) ศัลยกรรมที่แก้ไขความพิการแต่กำเนิด เช่น ปากแหว่ง เพดานโหว่ ใบหน้าผิดปกติ 2) ศัลยกรรมทางมือ เช่น ผู้ป่วยที่ได้รับอุบัติเหตุทางมือจากโรงงานรถยนต์ 3) การ

รักษาผู้ป่วยที่ถูกไฟไหม้ น้ำร้อนลวก 4) การรักษาผู้ป่วยที่เป็นมะเร็งที่หน้าและคอ 5) การดูแลผู้ป่วยที่มีการบาดเจ็บกระดูกหักที่หน้า ส่วนใหญ่จากอุบัติเหตุรถยนต์ 6) จุลศัลยกรรม การผ่าตัดด้วยกล้องจุลทัศน์ เช่น การต่อนิ้วมือผู้ป่วย และ 7) ศัลยกรรมเสริมสวย และความงามเสริมความงาม หมายถึง การเพิ่มเสริมเติมแต่งปรับปรุงส่วนต่างๆ ของร่างกายตั้งแต่ศีรษะ ใบหน้า รูปร่าง ด้วยเทคนิควิธีการและนวัตกรรมความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์ที่ทันสมัยเพื่อให้มีความงามมากขึ้นไปว่าสิ่งที่เป็นไปได้ตามธรรมชาติและตามสมัยนิยม (สุพิศตรา กอบกิจสุขสกุล, 2531, หน้า 14)

ศัลยกรรมความงาม (Cosmetic Surgery) หมายถึง การผ่าตัดการเสริมสร้างเพิ่มเติมปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระทำโดยแพทย์เพื่อให้เกิดความสวยงามของใบหน้า ผิวพรรณ รูปร่าง ตลอดจนสัดส่วนของร่างกายให้ดีขึ้นสวยงามมากขึ้นกว่าเดิมตามสมัยนิยมและเป็นที่ยอมรับ (ถาวร จรุงสมิทธิ, 2528, หน้า 20) ทั้งยังเป็นปฏิบัติการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมที่เราสามารถอธิบายการผลิตซ้ำทั้งในระดับภาษา และในระดับความจริงของอุดมคติแห่งความงามได้ ขณะที่เทคโนโลยีทางภาพจะแยกแยะร่างกายออกเป็นส่วนๆ กระบวนการทางการแพทย์จะชำแหละเนื้อหนังภายในให้เป็นชิ้นส่วนเพื่อการปรับแต่งดัดแปลง ในระดับภาษานี้ ศัลยกรรมความงามจะแปรเปลี่ยนร่างกายที่เป็นวัตถุ มีประเด็นสำหรับการถกเถียงเกี่ยวกับการประกอบสร้างเชิงวัฒนธรรมของเรือนร่างที่ถูกจัดแบ่งตามเพศภาวะ เนื่องจากในฟากหนึ่งจะมีผู้หญิงเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญ และเป็นส่วนที่

ถูกจับตามอง แต่ในอีกฟากหนึ่งผู้ชายมักจะเป็นศัลยแพทย์ผู้ตกแต่งความงาม ศัลยกรรมความงามนั้นมีได้เป็นเพียงวาทกรรมแบบง่ายๆ ที่ “สร้างภาพลักษณ์ของผู้หญิง” ขึ้นมาเท่านั้นแต่ความจริงแล้วมันเป็นพื้นที่ที่รูปร่างของผู้หญิงจะถูกชำแหละชิง ผ่า และรื้อสร้างใหม่ตามมาตรฐานทางวัฒนธรรมและมาตรฐานเชิงอุดมการณ์เกี่ยวกับเรือนร่างเชิงอุดมคติประเภทของการศัลยกรรมดังนี้

1. ศัลยกรรมเพื่อปรับแต่ง (Reconstructive Surgery) ที่มุ่งเน้นต่อการทำศัลยกรรมต่อคนที่ได้รับอุบัติเหตุ กรณีเป็นมาแต่กำเนิด หรือได้รับผลกระทบจากโรคมะเร็ง

2. ศัลยกรรมความงาม (Cosmetic or aesthetic Surgery) ซึ่งเป็นการผ่าตัดที่จะให้มีขึ้นเพราะเลือกจะให้มี

ขณะที่การศัลยกรรมเพื่อตกแต่งนั้นวางอยู่บนกรอบแนวคิดของการฟื้นฟูสุขภาพการทำให้เป็นปกติ และหน้าที่ทางกายภาพ ศัลยกรรมความงามถูกระบุว่าเป็นการพัฒนาความเชื่อมั่นในตนเอง สถานะภาพทางสังคม และบางครั้งทำเพื่อการยกระดับความก้าวหน้าทางอาชีพของปัจเจกการเสริมความงาม และความหมายของการเสริมความงามตามพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542 ความหมายของเสริม หมายถึง การเพิ่มเติม ต่อเติม เช่น เสริมจมูก เสริมหน้าอก หมายถึง ลักษณะที่เห็นแล้วชวนให้ชื่นชมหรือพึงพอใจ เช่น รูปร่าง ความงาม

ความงามในทางปรัชญาได้ให้นิยามไว้หลายความหมาย เช่น ความงามคือความจริง

เป็นสัญลักษณ์ของความสมบูรณ์ที่เลิศและเป็นแรงกระตุ้นความคิด และให้ความพึงพอใจแก่เราเสมอ (พวง มีนอก, 2539, หน้า 258) ความงามคือสิ่งที่มีอยู่ในเนื้อวัตถุ เป็นความสมบูรณ์อันเกิดจากรูปร่าง รูปทรง สี สัน ที่ประสานกันเข้าอย่างกลมกลืนมีความสมดุลและความงามคือความรู้สึกเพลิดเพลิน โดยจิตจะสร้างต้นแบบแห่งความงามขึ้น สิ่งใดมีลักษณะใกล้เคียงกับต้นแบบ สิ่งนั้นถือว่าเป็นความงาม (เขมจิต ศรีบุญนาถ, 2542, หน้า 4) ความงามคือเรื่องของจิตใจในการสร้างจินตภาพ การสร้างจินตภาพเป็นจุดเริ่มต้นของความงาม เป็นสิ่งที่เรารู้สึกและแสดงออกมาเท่านั้น (สถิต วงศ์สวรรค์, 2540, หน้า 193)

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่าในทางปรัชญานั้นไม่ได้มุ่งเน้นความหมายของความงามอยู่เพียงแค่ศิลปกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ยังหมายถึงความงามที่มีอยู่ตามธรรมชาติด้วย เช่น ทิวทัศน์อันสวยงามในยามอัสดงหรือพระอาทิตย์ทอแสงทาบบนพื้นน้ำ กล่าวคือ การที่สิ่งหนึ่งสิ่งใดจะเกิดความงามได้นั้น ต้องมีลักษณะอยู่ 3 ประการคือ สวย ตัดตา ตัดใจ และมีความเลิศเลอ (พระเยื้อง ปันหน่งเพชร, 2547, หน้า 4)

3. การศัลยกรรมความงามตามหลักพระพุทธศาสนา

ความงามของพระพุทธศาสนาจะพิจารณาความงามจากความงามของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตลอดจนหาคำตอบเกี่ยวกับความงามที่สำคัญของชีวิต เพื่อพัฒนาชีวิตให้งามตามหลักพระพุทธศาสนา เหตุใดความงามจึงสำคัญกับ

การดำเนินชีวิต ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่อยู่กับชาวโลกมานานมุ่งสอนให้ชาวโลกพ้นทุกข์ด้วยหลักคำสอนมากมายถึงแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นตรี พระธรรมมีทั้งในส่วนที่เป็นคำสอนสำหรับผู้ครองเรือนและผู้ไม่มีเรือน และเกิดผลดีต่อผู้ปฏิบัติในทุกส่วน ซึ่งโดยมากคำสอนในพระพุทธศาสนาจะไม่หนีห่างจากกาย วาจา ใจ ธรรมที่ทำให้งามในเบื้องต้นหมายถึงศีล ธรรมที่ทำให้งามในท่ามกลางคืออริยมรรค ธรรมที่ทำให้งามในที่สุดคือพระนิพพาน ธรรมะสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนมีให้ปฏิบัติเพื่อเติมเต็มความปรารถนาของทุกคนให้สมหวังได้เสมอส่งผลให้สังคมของชาวพุทธสงบเย็น อ่อนโยน สง่างาม การศัลยกรรมเป็นเรื่องที่เกิดกับคนที่ต้องการความมั่นคงสำหรับอนาคต เรื่องความแน่นอนในวันพรุ่งนี้ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีใครกล้ารับรองได้ เพราะเป็นเรื่องฝืนความเป็นจริงตามธรรมชาติ (พระไตรปิฎก, 1/190/159) ปัจจุบันสังคมพุทธ ได้เปิดรับวิทยาการจากตะวันตก พรหมแดนแห่งความคิด ความเชื่อ และคุณค่าด้านต่างๆ ทั้งสองกระแสได้เปิดสนามพลังปะทะกันตลอดมา ทำให้เห็นควรทบทวนบูรณาการ แนวคิดเชิงพุทธเข้ากับแนวคิดในการจัดระบบโลกยุคใหม่ การปรับเปลี่ยนพุทธธรรมเพื่อปรับเปลี่ยนท่าทีแนวคิดต่อสภาวะแวดล้อมและสังคม และการสร้างกรอบแนวคิด เพื่อเปิดพรหมแดนแห่งความรู้เพื่อความสุกที่แท้จริงเกิดจากการที่เราเริ่มทำความเข้าใจร่างกายอันยาวาวหนาคืออย่างถ่องแท้เพราะพระพุทธองค์ทรงชี้แนะตามหลักธรรมในสติปัฏฐานให้เราเรียนรู้และเห็นความเป็นจริงทางกายว่ามีความเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไป ทุกสถานอยู่ในกฎ

ไตรลักษณ์ ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นต้องทำความเข้าใจความเป็นไปแห่งกายสังขารในหลักการเจริญกายนุสัสสนา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2557, หน้า 306) ให้ถ่องแท้และควรเป็นผู้ชี้แนะเตือนสติแก่บุคคลผู้ลุ่มหลงในกายว่า เป็นอุปสรรคในการเข้าสู่มรรคผลนิพพาน ความงามคือปัจจัยหนึ่งในสิ่งที่เรียกว่า มูลแห่งวิภูษะ (ความงาม ความสุข ความเที่ยง ความเป็นตัวตน) ที่ทำให้สัตว์โลกต้องหมუნวน เป็นเครื่องกีดกัน เป็นเครื่องล่อให้หลงเป็นเครื่องหวังเหนี่ยวผู้เดินทางสู่มรรคผลนิพพาน (พระสุพรหมยานเถร (ทองคำ ศิริมงคล), 2547, หน้า 96) การศัลยกรรมความงามนับได้ว่าเป็นเรื่องที่ได้รับการนิยมนับเป็นอย่างสูง

1. ระดับของความงามตามหลักกายนุสัสสนา เหตุผลที่วิเคราะห์การศัลยกรรมความงามตามหลักพระพุทธศาสนา ด้วยการเจริญกายนุสัสสนาในมหาสติปัฏฐานสูตรก็เพราะการพิจารณาให้เห็นกายในกายและเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งใช้ความเพียรดูอาการเกิดดับให้สม่ำเสมอ ชื่อว่าให้อาหารแก่จิต เมื่อจิตมีอาหารคือสมาธิ มีสติเห็นอาการของกายตามความเป็นจริงจะได้ไม่หลงไหลเพลิดเพลีนไปกับความงามที่เป็นเหมือนมายาเหมือนฉากกำบัง กายที่แท้จริงของมนุษย์นั้นเป็นเหมือนก้อนแห่งกระดูกที่มีเนื้อเลือดฉาบทาไว้พ้นจากผิวหนังเข้าไปแล้วไม่มีส่วนใดที่เป็นความงามแม้แต่น้อย ศิล สมาธิ สติ และปัญญาจะทำให้คนเราเห็นตามความจริงมองปัญหาครบวงจรและตามความจริง (ไตรลักษณ์) ไม่หลงกับความดีและความชั่ว จิตจะเห็นค่าตรงกลางปล่อยวางจากความดีและความชั่ว ความสวยหรือความน่ารังเกียจได้

จึงเห็นความสำคัญในการเจริญกายนุสัสสนาเป็นความจำเป็นที่จะทำให้ผู้เจริญตามแนวทางดังกล่าวมีวิธีการมองโลกอย่างถูกต้องเรียกว่า เกิดสัมมาทิฐิ (พระไตรปิฎก, 12/497/539) อันเป็นความเห็นถูกต้องตรงตามเป็นจริงเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับกระบวนทัศน์หรือแนวคิดใหม่ อุดมการณ์และวิธีการข้ามพ้นจากความเคยชินแห่งวิถีการดำรงชีวิตแบบเดิมๆ อันเป็นมิจฉาทิฐิที่ห่อหุ้มด้วยกิเลส พระพุทธองค์บอกหนทางสายใหม่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ 8 จุดเริ่มต้นที่จะเข้าสู่มรรคานี้คือเรียนรู้อย่างใจหรือรูปร่างที่เท่านั้น สำหรับผู้เดินตามมรรค 8 จะเป็นผู้งดงามตามพุทธดำรัส

2. ความงามในเบื้องต้น คือ มีศีลสมาธิ และวิปัสสนาชื่อว่าเป็นเบื้องต้นผลแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ศิลที่บริสุทธิ์ดีและทิฐิที่ตรงเป็นเบื้องต้นเกิดจากการรักษาศีล เป็นสมุฏฐาน เป็นเหตุให้เกิดความสงบเสงี่ยม อดทนอดกลั้นกับอารมณ์ฝ่ายชั่วเป็นผู้ไม่มักโกรธเป็นเหตุให้มีผิวพรรณที่สวยงามก็คือมีรูปที่ประณีตนั่นเองการไม่ฆ่าสัตว์ทำให้มีรูปร่างทรวดทรงที่ สง่างาม ความแตกต่างของรูปร่างกายที่แตกต่างกันเป็น ผลของกรรมที่ทำไม่ดีทางกายวาจา ด้วยความโกรธทำให้ผิวพรรณทรามรูปไม่ประณีตกุศลกรรม อกุศลกรรม ก็เป็นเหตุให้รูปมีความแตกต่างกันไปได้ในแต่ละคน เมื่อกุศลกรรมมีกำลัง ผลก็ต้องประณีต รูปก็ต้องประณีตตามไป (พระไตรปิฎก, 9/190/64)

3. ความงามในท่ามกลาง มีขณิมาปฏิบัติหน้าที่ที่ถนัดตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้วมีอยู่เป็นความงามท่ามกลางการปฏิบัติธรรมที่เกิดสมาธิเพ่งพิจารณาอยู่จะทำให้เข้าใจด้วยปัญญาความจริงรูปมีความ

ประณีต และไม่ประณีต หยาบว่าเป็นเพียงการมี สมมติบัญญัติชายหญิงที่บัญญัติขึ้นเพราะมีสภาพ ธรรมที่มีจริงที่เป็นรูปธรรมที่เกิดจากเหตุต่างๆ คือ กรรม หรืออตุ เป็นต้น อันแสดงถึงความเป็นไป ของสภาพธรรมที่หลากหลาย และควรเข้าใจว่า เพราะความไม่รู้ อวิชชานี้เองที่ยึดถือว่างาม ว่าเป็นสัตว์บุคคลแท้ที่จริงเป็นแต่เพียงสภาพธรรม ที่เป็นเพียงรูปธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ใครที่งาม (พระไตรปิฎก, 9/191/65)

4. ความงามในระดับสูงสุด บุคคลอยู่ จบพรหมจรรย์ซึ่งหยั่งลงสู่นิพพานมีนิพพานเป็นที่ ไปในเบื้องหน้ามีนิพพานเป็นที่สุดชื่อว่า ความงาม ในที่สุดพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และงามในที่สุด งามด้วยความเป็นสภาพ ธรรมที่เป็นนามธรรมที่เป็นสภาพธรรมฝ่ายดี คือ กุศลธรรม มีปัญหาเพราะอาศัยความงามของ สภาพธรรมที่ติงามเหล่านี้ ย่อมละสภาพธรรมที่ไม่งาม คือ กิเลสอกุศล อวิชชา เป็นต้น ได้หมดสิ้นถึงความ เป็นผู้งามที่แท้จริง คือ งามด้วยคุณธรรมสงฆ์สาวก ของพระพุทธเจ้า จึงชื่อว่าเป็นผู้ที่ยังหมู่ให้งาม ไม่ใช่ งามด้วยรูปธรรม แต่งามด้วยนามธรรมคือ คุณธรรม ที่ละกิเลส มีปัญหา เป็นความงามที่ประเสริฐและ สูงสุดการเจริญกายานุสัสสนาธรรมที่ก่อให้เกิดงาม เพราะละความยึดถือละสภาพธรรมที่ไม่งาม คือ กิเลส ก็จะไม่ต้องรอน ห้วนไหวไปในรูปธรรมที่งาม หรือไม่งาม (พระไตรปิฎก, 9/192/69)

4. แนวคิดความงามทางพระพุทธศาสนา

1. ความงามและคำที่เกี่ยวข้องกับ ความงาม

ราชบัณฑิตยสถาน (2546, หน้า 275) ให้ความหมายไว้ว่า “งาม: ลักษณะที่เห็นแล้ว ชวนให้ชื่นชมหรือพึงใจ เช่น มารยาทงาม รูปร่าง มีลักษณะสมบูรณ์ดี เช่น ต้นไม้งาม ระยะเวลาที่งดงาม ดีมากมีลักษณะที่เป็นไปตามต้องการเช่น กำไรงาม ธนาการนี้จ่ายดอกเบี้ยงาม” ความหมายของคำที่ เกี่ยวข้องที่เกี่ยวข้องกับความงาม อาทิเช่น กัลยา หมายถึง นางงาม กัลยาณี หมายถึง นางงาม หลิงงาม โสภณ หมายถึง ความงดงาม ผ่องใส

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (2550, หน้า 157) ได้ให้ความหมายของคำว่า กัลยาณ หมายถึง ความดี ความงาม ความประเสริฐ เขม หมายถึง เกษม ดี งาม เจริญ ปลอดภัย สบาย ปลอดภัย เช่น ชียติ เอตถ อสุภณติ เขม ที่เป็นที่ยื่น ไปแห่งความไม่งาม โสภา หมายถึง ความงาม เช่น สุนทร ภาติ ทิปปตีติ โสภา ภาวะที่รุ่งเรืองดี

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2557, หน้า 11) ให้ความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับความ งามไว้ เช่น กัลยาณี หมายถึง นางงาม หลิงงาม หลิงที่มีคุณธรรมน่าเชื่อถือกัลยาณชน หมายถึง คนประพฤติดีงาม คนดี กัลยาณธรรม หมายถึง ธรรมอันดี ธรรมดีงาม ธรรมของกัลยาณชน

การแบ่งประเภทของความงามนั้น มีการ กล่าวถึงทรรณะของความงามในเชิงของศิลปะ และปรัชญาตามพื้นฐานทางความคิดของนักปรัชญา นั้นๆ อาทิ นักปรัชญาที่มีพื้นฐานความคิดที่เป็น สสารนิยมหรือวัตถุนิยม ซึ่งผู้วิจัยจัดเป็นกลุ่มนิยม ของผู้มีความเห็นด้านความงามภายนอก หรือความ งามที่เกิดปรากฏขึ้นที่รูปร่างหน้าตาของบุคคล ส่วนความงามในเชิงปรัชญาด้านจิตนิยม จัดเป็น

ความงามภายใน เป็นความงามที่เกิดจากคุณภาพ
ที่ของจิตที่มีพัฒนาการเป็นความดีและความงาม
ซึ่งในที่นี้จะหมายถึงจิตที่มีคุณธรรม ซึ่งจะกล่าวถึง
ในลำดับต่อไป

2. ความงามภายนอก

นักปรัชญาที่มีแนวคิดแบบวัตถุนิยม
หรือสสารนิยม เห็นว่าความงามไม่ได้มีอยู่จริง
ในสิ่งใดในโลกนี้ แต่เป็นการที่มนุษย์ให้คุณค่า
แสดงออกมาเป็นความรู้สึกว่าชอบ หรือไม่ชอบ
โดยไม่มีเกณฑ์การตัดสินที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับ
ความรู้สึกและการตัดสินใจของแต่ละบุคคล
ความงาม หมายถึง สิ่งที่สร้างความพึงพอใจ ความ
ชอบให้แก่จิตใจ โดยรับรู้ความรู้สึกที่เกิดจาก
อายตนะทั้ง 6 ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ
(พระพิริยสิทธิ์ ปิยสีโล (ลักษณะ), 2550, หน้า 7)
คำใกล้เคียงที่เกี่ยวข้องกับความงาม เช่น สุนทรียภาพ
หมายถึง ความรู้สึกซาบซึ้งในคุณค่าแห่งความงาม
ความประณีตและเรื่องราวโดยเกิดจากการรับรู้ของ
มนุษย์ทางอายตนะทั้ง 5 ได้แก่ การเห็น การได้ยิน
การได้กลิ่น การได้ลิ้มรส และการได้สัมผัส

ฟวง มีนอก (2539, หน้า 6) อธิบายไว้ใน
หนังสือ สุนทรียศาสตร์ ไว้ว่า เมื่อกล่าวถึงความงาม
มิได้หมายเฉพาะสิ่งที่รับรู้ได้จากสิ่งสัมผัสทาง
ประสาท และให้ความรู้สึกเพลิดเพลินในอารมณ์
เท่านั้น แต่ยังหมายถึงสิ่งที่คุณค่า เหตุผล สัจธรรม
ความยุติธรรม เช่น ความหมายในตัวคำสอนทาง
ศาสนา ความหมายในวรรณกรรม (มิใช่ตัวหนังสือ)
เป็นต้นอีกด้วย แต่การมองเห็นคุณค่าและความ
หมายของความงามในลักษณะต่างๆ ศิลปินมอง
เห็นได้ด้วยดวงตาที่สาม

มัย ตะติยะ (2547, หน้า 64) ได้ให้ความ
หมายของความงามไว้ในหนังสือ สุนทรียภาพทาง
ทัศนศิลป์ว่า ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสร้าง
สุนทรียภาพให้แก่มนุษย์ มนุษย์รับรู้และซาบซึ้ง
ในคุณค่าของสุนทรียภาพ เป็นผลให้เกิดความ
ประทับใจและสะเทือนใจ ซึ่งเป็นเหตุให้มนุษย์
สร้างสรรค์งานศิลปะ การแสดงออกทางศิลปะ
ถือเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่สามารถ
ประมวลความคิด สติปัญญา ความพากเพียรและ
ประสบการณ์ทางสุนทรียภาพ จะช่วยเสริมสร้างให้
มนุษย์พัฒนาสติปัญญาและความรู้สึกภายใต้
เงื่อนไขของสิ่งเร้าต่างๆ เช่น สัญชาตญาณแห่ง
ความกลัว ความเชื่อ ความศรัทธา ความดีใจ ความ
เสียใจ ความชื่นชอบ ความสวยงาม เป็นต้น สิ่งเร้านี้
มีอำนาจกระตุ้นเร้าให้มนุษย์สร้างสรรค์งานศิลปะ
ผลงานศิลปะ เป็นผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมของ
มนุษย์ในการแสดงออก ด้วยการสร้างสื่อความหมาย
ของความงาม ความประณีต มีคุณค่า และมีประโยชน์
ต่อมวลมนุษย์

มานพ นักการเขียน (2545, หน้า 35)
ได้ในความเห็นเรื่องความงามไว้ในหนังสือ มนุษย์
กับการใช้เหตุผล จริยธรรมและสุนทรียศาสตร์ ไว้ว่า
มนุษย์ก็ดี สัตว์ก็ดี ย่อมมีสัญชาตญาณรู้จักนิยมยินดี
กับความงาม สัตว์เมื่อถึงฤดูสืบพันธุ์ ขนของนกตัวผู้
จะมีสีสดงดงามเห็นเด่นกว่าเวลาปกติที่ไม่ใช่ฤดู
ของมัน ทั้งนี้ก็เพราะนกตัวเมียย่อมหลงใหลต่อ
ความงามของชนที่มีสีสันทวยสดงดงาม หรืออีก
ตัวอย่างหนึ่ง นกที่อยู่ตามสวนบางชนิด เอาปากจิก
เก็บก้อนกรวดก้อนหินก้อนเล็กๆ ซึ่งมีสีสันทามเด่น
ไปรวมเรียงไว้ในรัง แล้วกระโดดเต็นไปมาและส่ง

เสียงร้องด้วยความเบิกบานยินดีรอบๆ ส่วนสี่ของมัน ตามที่กล่าวมานี้ก็เข้าใจได้ว่า ความนิยมยินดีต่อความงามนั้นเป็นความรู้สึกทางสัญชาตญาณ ซึ่งเมื่อมีอยู่ในมนุษย์ก็กลายเป็นความจำเป็นทางจิตใจขึ้น

ดังนั้น ความงามภายนอกเป็นความงามที่รับรู้ได้จากสิ่งสัมผัสทางประสาททั้งห้าและการให้ค่านิยมของคนในสังคมนั้น ว่ารูปกายอย่างนี้ๆ จึงเรียกว่างาม ความงามลักษณะนี้จึงมีหลากหลายตามแต่ละสังคมกำหนด

3. ความงามภายใน

มีความหมายหลากหลายในเรื่องความงามภายใน ซึ่งจะลำดับความหมายได้ดังนี้

พุทธทาสภิกขุ (2543, หน้า 32) กล่าวไว้ในหนังสือ ศิลปะแห่งชีวิต ตอนหนึ่งว่า ให้มีความงดงามในการกระทำ ทางฝ่ายจิตวิญญาณมากกว่าทางฝ่ายวัตถุ ท่านแต่งตัวงามมันก็คือความงามทางฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ หรือฝ่ายธรรมะ มันไม่ได้มีอะไรเพียงแต่ฝ่ายวัตถุอย่างเดียว คนเราคนหนึ่งๆ ประกอบด้วยวัตถุ คือ ร่างกาย และจิตใจ ซึ่งเป็นนามธรรม มันไม่ได้มีอะไรเพียงแต่ฝ่ายวัตถุฝ่ายเดียว คนเราคนหนึ่งๆ ประกอบด้วยวัตถุ คือ ร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นนามธรรม มันสัมพันธ์กันให้เกิดการกระทำ เกิดการเป็นอยู่ที่งดงามพร้อมกันไปทั้งร่างกายและทั้งทางจิตใจ นอกจากนี้ ท่านได้อธิบายว่า ความงามทั้งหลาย ไม่มีแก่สัตว์โดยสติปัญญาแล้วก็สร้างความงาม ตามที่สติปัญญานั้นจะบัญญัติ ปัญหาเกิดขึ้น ตรงที่ว่า เป็นความงามชนิดใด งามอย่างไ้ หรืองามอย่างฉลาด จะงาม

อย่างโลกๆ หรือจะงามอย่างธรรมะ คือ ประกอบด้วยธรรมะ และสิ่งที่เรียกว่าความงามทางโลกอันเป็นความหลงใหลไปตามโมหะ ของคนในโลกที่หลงใหลในความงาม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยเดี่ยวงามอย่างนั้น เดี่ยวงามอย่างนี้มันไม่เป็นไปเพื่อปกติสุข แล้วโดยมากมันงามเพื่อยั่ว เพื่อหลอกคือใช้ความงามเป็นเหยื่อสำหรับตกเบ็ดแก่กันและกัน ความงามอย่างนี้เป็นอันตราย เป็นความงามอย่างโลกที่เขาหลงใหลชอบใจกันตามประสาโลกที่ไม่มีโมหะ หรือความโง่เป็นสมุฏฐาน

เสถียร โปธินันทะ (2543, หน้า 30) ได้ให้ความเห็นเรื่องสุนทรียภาพในพระพุทธศาสนา ในหนังสือพุทธธรรมกับปรัชญาไว้ว่า สุนทรียะในที่นี้ไม่ได้จำกัดหมายเพียงแต่เรื่องของศิลปะวัตถุ การก่อสร้าง เช่น วัดวาอารามหรือพระพุทธรูปปฏิมา แต่หมายถึงตัวธรรมะอันเป็นคุณสมบัติของการปฏิบัติด้วย มีศิลปะด้วย สุนทรียะในพระพุทธศาสนานั้นมี 2 ชั้น ชั้นนอกหมายถึง สุนทรียะทางด้านวัตถุ เช่น การก่อสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูปปฏิมา ลวดลายศิลปะต่างๆ ส่วนด้านในนั้นหมายถึง ตัวธรรมะโดยตรง

วศิน อินทสระ (2525, หน้า 17) กล่าวไว้ในหนังสือ ลีลากรรมของสตรีในสมัยพุทธกาล นางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นผู้ที่มีศรัทธา มีศีล มีจริยาวัตรอันงาม และมีปัญญา รู้เหตุรู้ผลอันถ่องแท้ เธอเพียบพร้อมด้วยคุณธรรม ให้ความสุขความอบอุ่น ความสบายใจแก่บุคคลผู้เข้าใกล้คบหาสมาคมให้ความรู้สึกที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ความงามภายนอก เป็นความงามที่มองเห็นด้วยประสาท

สัมผัส เป็นการประเมินค่าความงามตามทรรศนะของคนในสังคม แต่ละสังคมการประเมินค่าความงามก็แตกต่างกัน ตามยุคสมัย อาทิเช่น สมัยเรอเนสซองส์ ยุคนี้ความงามของหญิงจะต้องมีรูปร่างเจ้าเนื้อ อวบอ้วน ดังที่เราจะเห็นปรากฏในภาพวาดของยุคสมัยนั้น ขณะเดียวกันหากพิจารณาตามกฎพระไตรลักษณ์จะเห็นถึงความไม่จีรัง ไม่ยั่งยืน เป็นการตีค่าตามยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไปตามกาล ครั้นมาถึงยุคนี้ ค่านิยมด้านความงามก็ได้เปลี่ยนไป ใครที่มีลักษณะต้องตรงกับค่านิยมความงามของยุคสมัยนั้น จะได้รับการยกย่อง เป็นที่ยอมรับของสังคมนั้นๆ ในขณะที่ความงามภายในเป็นความงามที่เป็นไปตามธรรม เป็นความงามที่มีลักษณะจากการประพฤติตนให้อยู่ในทางศีลทางธรรมตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นความงามที่ยั่งยืนเป็นความงามที่ทุกคนสามารถสร้างได้ ทำให้มีได้แก่ตน ทำให้เกิดความสงบ สุข ไม่มีการเบียดเบียนทั้งต่อตนเอง และสังคม

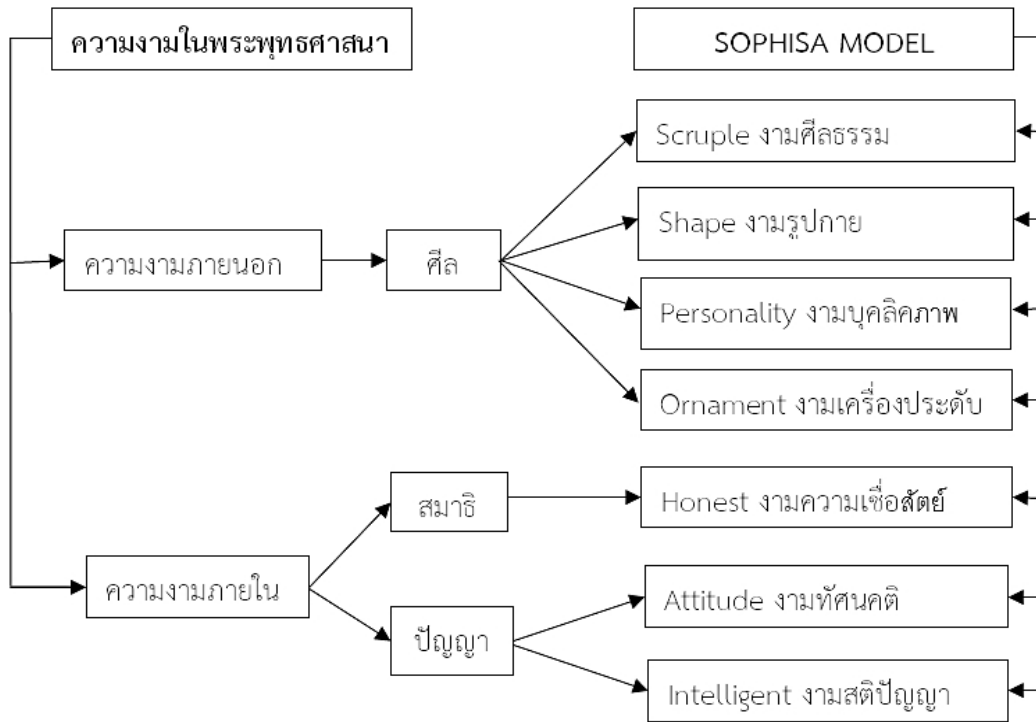
5. สรุป

ความงามจากการศัลยกรรมความงามเน้นไปที่การปรับสภาพทางกายให้มีรูปแบบตามกระแสสังคมและความงามอย่างดารา ด้วยการเสริมความงามและการศัลยกรรมความงาม มองว่าความงามของมนุษย์อยู่ที่ผิวกาย เนื้อหนังเป็นเพียงฉากปิดบังความน่ารังเกียจของอวัยวะในร่างกาย พ้นจากหนังกำพรวนแล้วร่างกายมนุษย์มีส่วนใดงามพระพุทธองค์เปรียบร่างกายเหมือนงูบรรจของเน่าเสียที่มี

รูปร่างสองทางผิวหนังเป็นมายาลวงตาบังตาหากผัสสะด้วยความหลงจะทำให้เกิดการสูญเสียทางเศรษฐกิจและสังคมมากมาย ในการหลงความงามในทางวิทยาศาสตร์เองมีการวิจัยพบว่า ผิวหนังมีหลายชั้น เป็นเพียงฉากปิดบังอวัยวะภายในการศัลยกรรมความงามแม้จะเกิดจากปัจจัยใดก็ตามมักจะมีเหตุจากความไม่รู้จริงแยกแยะปัญหาไม่ออกเพราะหากมีความรู้ความเข้าใจมองเห็นความเป็นไปของสรรพสิ่งตามหลักความเป็นจริงที่เรียกว่า กฎไตรลักษณ์ และเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ของธรรมชาติและสรรพสิ่งในจักรวาลแล้วจะเข้าใจความเป็นไปของร่างกายทั้งทางวิทยาศาสตร์และทางพระพุทธศาสนา ความงามทางพระพุทธศาสนา คือ สามระดับ งามเบื้องต้นด้วยการเป็นผู้มีศีลงามในท่ามกลางคือมีสมาธิตั้งมั่น และงามในที่สุดคือมีปัญหา รู้และเข้าใจความเป็นจริงของกายว่าเป็นการรวมกันของธาตุสี่ ดิน น้ำ ไฟ ลม และมีการแตกสลายเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาไม่คงที่ เกิดการคลายความยึดมั่นปล่อยวาง อารมณ์มั่นอยู่ในความเป็นกลางไม่ยินดีในงาม หรือไม่งามอีกต่อไป

6. องค์ความรู้ที่ได้รับ

ความงามตามกรอบ SOPHISA MODEL มีความสอดคล้องกับความงามตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาทั้งศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นตัวแบบความงามของสตรีที่เหมาะสม เพื่อให้สตรีได้ทำความเข้าใจและพัฒนาตนเองตามตัวแบบความงามนี้ อันจะนำไปสู่ความงามที่ยั่งยืนต่อไป

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

เขมจิต ศรีบุญนาค. (2542). *สุนทรียภาพแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: การศึกษาค้นลูกที่สาม.

จงจิต พานิชกุล. (2557). *การศึกษากการทำคัลยกรรมความงามในมุมมองของพระพุทธศาสนา*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ถาวร จรุงอุสมิทธิ์. (2528). *การทำคัลยกรรมพลาสติก*. กรุงเทพฯ: ปีพลับลิชเซอร์.

_____. (2528). *คัลยกรรมตกแต่ง*. กรุงเทพฯ: เอียร์พลับลิชเซอร์.

พระเยื้อง ปั่นแห่งเพชร. (2547). *สุนทรียศาสตร์*. เชียงใหม่: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2550). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2557). *พุทธมณเฑาะว์ฉบับปรับปรุงและขยาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2538). *พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระพีรสิทธิ์ ปิยสีโล (ลักษณะ). (2550). *อิทธิพลสุนทรียศาสตร์ของพุทธปรัชญาต่อพุทธศิลป์เขมร*. (วิทยานิพนธ์วิทยาศาตรมหาบัณฑิต). นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระสุพรหมยานเถร (ทองคำ ศิริมงคล). (2547). *ตอบมหาสติปัญฐาน 4*. เชียงใหม่: วัดพระธาตุดุสิตจอมทอง.
- พ่วง มีนอก. (2539). *สุนทรียศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พุทธทาสภิกขุ. (2543). *ศิลปะแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: ธรรมภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มัย ตะตียะ. (2547). *สุนทรียภาพทางสายตา*. กรุงเทพฯ: วาดศิลป์.
- มานพ นักการเรียน. (2545). *มนุษย์และการใช้เหตุผลจริยธรรมและสุนทรียศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
- วศิณ อินทสระ. (2525). *กรรมของสตรีในสมัยพุทธกาล*. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์.
- เสถียร โพนันทะ. (2543). *พุทธศาสนาและปรัชญา*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สถิต วงศ์สวรรค์. (2540). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา.
- สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล. (2531). *การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2530)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.